

Prikazi knjiga | Book Reviews

Patrick Deneen

Zašto liberalizam nije uspio?

Verbum, Split, 2020., 231 str.

Apokaliptični naslov ove knjige, opsega 231 stranice, koju je objavio splitski Verbum uz prijevod Mije Pavića, potvrđuje isto takav sadržaj koji nam donosi Patrick Deneen, politički teoretičar i filozof, sveučilišni profesor Katoličkog sveučilišta Notre Dame du Lac iz Indiane, Sjedinjene Američke Države. Označavajući liberalizam kao jedan od tri politička pravca koji su obilježili 20. i početak 21. stoljeća, uspoređujući ga s fašizmom i komunizmom u njegovoj obuhvatnosti, ali i čineći distinkciju u odnosu na ideološku (ne)vidljivost, autor u knjizi pokušava odgovoriti na pitanje iz naslova. To čini kroz analizu sedam aspekata liberalizma koje je sadržajno smjestio između uvoda koji oksimoronski naslovljava "Kraj liberalizma" i zaključka koji u istom stilu naslovljava "Sloboda nakon liberalizma". U uvodu autor izlaže tezu o neodrživosti liberalizma upravo radi ispunjavanja njegova cilja. Politička filozofija liberalizma razvija se iz težnji za povećanjem pravednosti u društvu, promicanjem ideje multikulturalizma i proširenjem prostora čovjekove slobode, pri čemu u stvarnosti generira nejednakost, namećući uniformiranost i homogenost te potičući duhovnu i materijalnu degradaciju (17. str.), postupno ograničavajući upravo tu slobodu čovjeka, što potiče nasilje, koje je pak posljedica ekonomske, političke i duhovne krize društva.

U prvom poglavlju "Neodrživost liberalizma" autor se bavi slobodom kao temeljnim aspektom liberalizma, objašnjavajući početke njegova razvoja kao revolucije u razmišljanju o ograničenosti čovjekove slobode, prvenstveno se pozivajući na Lockeja, Stuart Milla i Deweya. Umjesto nametanja ograničenja slobode, liberalizam razvija filozofiju slobode čovjeka koja ne ovisi o pravilima koje mu nameće okolina, bilo da se radi o političkim, društvenim, religijskim, obiteljskim i drugim normama. Ostvarenje te filozofije dovelo je do, kako ih autor naziva, različitih bolesti od kojih boluje društvo, a to je da čovjekova sloboda, odnosno njezino prekomjerno ispoljavanje ima "štetan utjecaj na društveno i građansko tkivo" (41. str.), labaveći obiteljske, susjedske i religijske veze. Prema autoru, ovo prekomjerno ispoljavanje slobode nagriza društvo, dovodeći do sve veće polarizacije u odnosu prema materijalnom, ujedno čineći neodrživim i sam liberalizam.

U drugom poglavlju "Stapanje individualizma i etatizma" autor izlaže značajke pogleda na slobodu čovjeka, s jedne strane konzervativizma (koji naziva još i "konzervativni / klasični liberalizam") za koji tvrdi da promiče individualne slobode obranom slobodnog tržišta (56. str.) i liberalizma (koji naziva još i "progresivni liberalizam") koji teži etatizmu, odnosno osiguranju veće ekonomske i društvene jednakosti oslanjanjem na regulacijske i pravosudne ovlasti nacionalne vlade (57. str). Autor tvrdi da se ova dva politička smjera, konzervativizam (klasični liberalizam) koji osuđuje etatizam i

liberalizam (progresivni) koji osuđuje individualizam – iako se zbog naoko različitih antropoloških polazišta ne vide njihova zajednička obilježja – zapravo nadopunjuju. Tu tezu argumentira time što je jedina ostvarena konstanta u programu konzervativnih liberala (iako oni tvrde da ne brane samo slobodno tržište, već i obiteljske vrijednosti i federalizam) – ekonomski liberalizam, uključujući i zaštitu ekonomskih nejednakosti, dok s druge strane, u programu progresivnih liberala jedino ostvareno su prava osobnih sloboda, posebno seksualne autonomije, iako oni tvrde da, uz navedene osobne slobode, promiču i osjećaj nacionalne sudbine i solidarnosti, koji bi trebao smanjiti uspon individualističke ekonomije (74. str.).

Treće poglavlje nosi naslov "Liberalizam kao antikultura" i u njemu autor analizira kako je liberalizam pretvorio kulturu u antikulturu, razvivši nasuprot osnovnoj kulturi razne druge supkulture uzdignute na razinu osnovne kulture. Temelj kulture čine tri "ugaona kamena čovjekova iskustva - priroda, vrijeme i mjesto" (76. str.). Ujedno, opisuje tri temeljne značajke liberalizma kao antikulture: podvrgavanje prirode čovjeku, bezvremenost, bezmjesnost. Podvrgavanjem prirode čovjeku ponajprije vidi kroz nastojanja čovjeka da neprirodnim načinom (upotrebom nafte u gnojivima ili genetski modificiranim usjevima) poveća prinos. Na taj se stup antikulture nadovezuje bezvremenost jer autor tumači da je čovjek danas, slobodan – liberalan čovjek, usmjeren samo na sebe, ne spominjući se prošlosti ni mareći za budućnost. Treći stup antikulture je bezmjesnost. Obitelj je "izvor kulturnih navika i praksa koje potiču mudrost, razborito prosuđivanje i poznavanje vlastitog zavičaja, uz pomoć čega ljudi zajednički napreduju i postižu uspjeh..." (90. str.), a liberalizam je nesnošljiv prema lokalnim raznolikostima koje ista ta obitelj proizvodi. Liberalizam počiva na odbacivanju svakog od ta tri konstitutivna elementa kulture, jer je "priznati kontinuitet s prirodom, dužnosti i obveze vezane uz protok vremena i smjenjivanje naraštaja ili snažno identificiranje s mjestom rođenja ili obitavanja, značilo ograničiti čovjekovo iskustvo i njegovu priliku da postane tvorac sama sebe" (100. str.).

"Tehnologija i gubitak slobode" četvrto je poglavlje u kojemu će mnogi čitatelji prepoznati svoje svakodnevne navike vezane uz korištenje moderne tehnologije. Autor iskazuje svoje duboko nezadovoljstvo promjenama koje utjecaj tehnologije ima na čovjekov život i zdravlje. Pozivajući se uglavnom na druge autore (Nicholas Carr) piše kako nas "internet u doslovnom smislu mijenja, preobražavajući naš mozak u potpuno drugačiji organ od onog koji je bio prije pojave interneta" (103. str.). On tvrdi da neprekidna izloženost internetu "na drugačiji način 'prespaja' sinapse u našem mozgu, potičući u nama ljuću glad za čestim promjenama slika i sadržaja, čineći nas manje sposobnih od naših predaka, za koncentraciju i usredotočenost" (104. str.). Referirajući se na „Technopoly“ (1992) Neila Postmana, autor navodi da "predindustrijske kulture i društvene organizacije nisu ništa manje koristile oruđa od tehnokratskih društava, ali oruđa koja su one koristile nisu ugrožavala (točnije rečeno, nije im bila svrha da ugroze) dostojanstvo i integritet kulture u koju su uvođena.... Oruđa što ih prihvaća tehnokracija, nasuprot tome, neprekidno mijenjaju naš način života" (106. str.). Nastavljajući se na Fukuyamin citat da "samo liberalna država može osigurati uvjete za slobodu znanstvenoga istraživanja, koja je dovela do najvećih iskoraka u vojnoj tehnologiji i taktici" (107. str.), autor kao posljedicu velikoga tehnološkog napretka i stalnog služenja tehnologijom i raznim uređajima, vidi slabljenje naše sposobnosti za vladanje sobom do te mjere da više i ne postoji.

U petom poglavlju, "Liberalizam protiv humanističkih znanosti", autor se bavi posvemašnjim isticanjem važnosti STEM područja u medijskom prostoru kao poželjnih i jedino isplativih znanosti kojima bi se trebalo baviti. Tvrdi da su i ljevica i desnica suglasni u tvrdnji da je "jedini legitimni cilj obrazovanja jačanje moći uklanjanjem humanističkih znanosti" (120. str.). Autor vidi problem u tome da se sve manje mladih odlučuje za studiranje humanističkih znanosti koje su zapravo prethodile razumijevanju slobode kakvo sada čovjek ima. "Sloboda je naučena sposobnost vladanja sobom,

a postiže se korištenjem viših sposobnosti razuma i duha koje nam pomažu u njegovanju vrline” (121. str.). Dakle, upravo ono čime se bave humanističke znanosti, koje autoritet izvode iz vjerskih tradicija i kulturnih praksa koje su stariji naraštaji prenosili jedni na druge, temelj je humanističkog obrazovanja. Danas je međutim, puno važnije da se mladi upisuju na fakultete koji jamče karijeru u svijetu biznisa i financija, dok se na studiranje humanističkih znanosti gleda podozrivo iz perspektive pretendenta upravo na ta mjesta budućih karijerista u svijetu biznisa i financija. U onom pak dijelu humanističkih znanosti za koji se ipak mladi odlučuju, sveučilišni kurikulumi usredotočeni su na “ispravljanje prošlih nepravdi nanesenih specifičnim skupinama pod zastavom multikulturalnosti i raznolikosti koji, da ironija bude veća, doprinose monokulturi sveučilišnog života” (130. str.).

“Nova aristokracija” naslov je šestog poglavlja u kojem autor objašnjava proces zamjene “starih” aristokracija “novima” po principu “klin se klinom izbija”. Naime, liberalizam je za cilj imao ukidanje društva naslijeđenih povlastica, unaprijed određenih ekonomskih uloga i utvrđenih društvenih položaja, zalažući se za “otvorenost temeljenu na izboru, talentu, povoljnim prilikama i radinosti. Ironično, stvorio je novu aristokraciju koja uživa naslijeđene povlastice, propisane ekonomske uloge i utvrđene društvene položaje” (143. str.). Autor ovakav zaključak izvodi iz toga što su pripadnici koji su željeli svrgnuti “aristokraciju” zapravo željeli sve te povlastice i uloge koje zbog svog statusa u času pobune protiv takvog sustava, nisu imali. Stoga su, kada su došli u poziciju da ostvare sva obilježja “stare”, uspostavili “novu” aristokraciju – nova lica, ista scena. “Prevlast liberalokracije”, kako glasi zadnje potpoglavlje ovog poglavlja, očituje se u ekonomskoj podjeli društva na dobitnike i gubitnike, koji žive u gradovima (prvi), odnosno selima (drugi), što je posljedica “globalne ekonomije koja nagrađuje visokoobrazovane kognitivne elite” (156. str.). Drugim riječima, moderni liberalni poredak iznjedrio je nove podjele, još dublje od onih koje su postojale ranije.

U posljednjem poglavlju, od navedenih sedam središnjih (sedam smrtnih grijeha liberalizma?), “Degradacija građanstva”, autor se bavi liberalnom definicijom demokracije. Liberalizam demokraciju priznaje u njezinom punom opsegu samo do mjere u kojem se ne ugrožava slobode manjine, tj. demokracija je “prihvatljiv legitimirajući instrument sve dok se njezino djelovanje odvija u okviru liberalnih pretpostavki i dok te pretpostavke, u najširem smislu, podržava” (162. str.).

Za kraj, autor se u zaključku naslovljenom “Sloboda nakon liberalizma” bavi budućnošću političkih sustava koje baštine liberalizam; moguće je da se liberalizam pretvori u još koncentriraniji, nadziraniji sustav, djelujući suprotno ciljevima koje zagovara (sloboda, jednakost, pravičnost, jednake prilike) ili je pak moguće da bude zamijenjen novim poretkom (populističkim nacionalizmom, komunizmom, vojnom autokracijom i sl.) kao odgovorom na rastuće nezadovoljstvo građana u liberalnim zapadnim demokracijama (184. str.). U postliberalnom sustavu (koji god da on bio) treba zadržati liberalne tekovine koje su kvalitetne, primjerice napredak na polju obrazovanja (njegova dostupnost) i prestanak veličanja promašenih tekovina – tu autor navodi unaprijeđenje u području prava žena koje ne smatra oslobođenjem nego upravo nastavkom ropstva pretvaranjem žena iz domaćinstva / obitelji “u radnu snagu tržišnog kapitala” (189. str.), ne pitajući se pritom jesu li žene u domaćinstvu / obitelji (bile) slobodne. Osim čuvanja onoga što vrijedi od liberalizma, postliberalizam bi trebao prerasti ideologiju i “usredotočiti se na razvijanje praksa koje potiču nove oblike kulture, ekonomije kućanstva ili života u polisu” (185. str.).

Posebnost ove knjige je što, bez obzira kojem političkom polu pripadate, u nekom ćete se trenutku složiti s autorom, što potvrđuje autorovu tezu koja se provlači kroz cijelu knjigu o isprepletenosti ciljeva lijevih i desnih, konzervativaca i liberala. Osnovni problem autor vidi u liberalizmu kao političkom projektu, koji je produkt političke filozofije koja se najlakše može opisati kao pogled na

svijet u kojem svi oblici u kojima djelujemo u životu (kroz osobne i poslovne veze, kroz politiku, kroz članstva u raznim organizacijama) moraju biti rezultat naše autonomne volje i izbora, zbog čega treba stvoriti svijet koji nas oslobađa od svih mogućih utjecaja koji nisu u domeni slobodne volje. Paradoks je u tome što nas upravo ta prisila da budemo oslobođeni čini zarobljenima.

Pitanje je ipak je li apokaliptični naslov opravdan, je li liberalizam zaista došao do svog ispunjenja, a time i do svoga kraja? Mnogi se, vjerujem, ne bi s time složili, iako liberalizam, kao i svaki drugi poredak, pokazuje svoje slabosti u svim segmentima praktičnog života.

Bez obzira dijelite li ili ne autorove stavove, zanimljivo je pročitati njegova razmišljanja, posebno iz perspektive čitatelja koje profesionalno zanima tematika (profesori i studenti političkih znanosti, filozofije i prava), kao i šire publike s interesom za političku znanost.

Barbara Mašić